

EDUCATIO

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

MÉRLEGEN, 1990–2002

OKTATÁSPOLITIKAI TÁJOLÓ	3	<i>Kozma Tamás</i>
EXPANZIÓ KÖZÉPFOKON	13	<i>Forray R. Katalin</i>
AZ AUTONÓMIÁK KORA	28	<i>Sáska Géza</i>
A CIGÁNY TANULÓK OKTATÁSI ESÉLYEI	49	<i>Liskó Ilona</i>
AZ ISKOLAI HÁTRÁNY ÖSSZETEVŐI	63	<i>Imre Anna</i>
EGYHÁZ ÉS OKTATÁS A RENDSZERVÁLTÁS ÉVTIZEDÉBEN	73	<i>Nagy Péter Tibor</i>
DIFFERENCIÁLÓDÁS, DIVERZIFIKÁLÓDÁS ÉS HOMOGENIZÁLÓDÁS A FELSZŐOKTATÁSBAN	96	<i>Hrubos Ildikó</i>

EURÓPA

EURÓPA TANULMÁNYOK – ÚJ PROGRAM A FELSŐOKTATÁSBAN

A hazai felsőoktatási intézményekben az utóbbi néhány évben rendkívüli mértékben megnőtt az „Európa Tanulmányok” jelentősége. Azon ritka jelenségnek lehetünk tanúi, amikor a *kereslet és kínálat* szinte párhuzamosan mozog: ahogy nőtt az integrációs kérdések iránt érdeklődők száma, úgy bővült a legkülönbözőbb típusú intézmények által felkínált „európai” tárgyak, tantárgyblokkok és szakosodási lehetőségek köre. Az is igen figyelemreméltó, hogy az oktatási piac e szegmensébe – a biztos értékesítés és profit szerzés reményében – nagyon sok, eredendően nem-oktatási intézmény is egyre aktívabban bekapcsolódott. E fejlemények nyomán gyakran hangzott el a kérdés, hogy az oktatási-képzési tevékenység ilyen irányú felfutásának vajon új tudományos diszciplína megjelenése, vagy pusztán bizonyos piaci divathullám követése – kiaknázása – képezi-e az alapját? Ez utóbbi felvetést nyilván az indokolja, hogy az Európa „szakértői”, „menedzseri”, vagy „diplomata” stb. hangzatos elnevezésű diplomát vagy oklevelet ígérő programok soha nem észlelt mértékben léptek a színre. Ugyanakkor az is ismert, hogy nemzetközi szinten, a különböző külföldi egyetemek és főiskolák kínálatában is megtalálhatók az Európa-programok, s számuk a kilencvenes évek folyamán ugyancsak jelentősen növekedett.

A téma iránti felfokozott érdeklődés aligha indokol különösebb magyarázatot. Az európai integráció napjainkban olyan szintre jutott el, amelyre a nemzetközi gazdasági kapcsolatok eddigi történetében nem igen találhatunk példát. Önálló nemzetgazdaságok, illetve politikai-társadalmi egységek teljesen újszerű módon – szuverenitásuk önkéntesen vállalt feladásával – kísérelik meg globális nemzetközi pozíciójuk erősítését, vagy nemzetközi térszűrésük megakadályozását. Az integrációs folyamatot ma már nem tekinthetjük bizonytalan kimenetelű kísérletnek. Az Európai Unió immár félévszázados múltra visszatekintő működése még a legszkeptikusabb szemlélők számára is kellő bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy a hivatalosan deklarált integrációs elhatározások és a gyakorlati lépések reális célokra irányulnak. Az elmúlt évtizedek eseményei – az időnként bekövetkező kudarcokkal, a gyakorta felszínre törő belső feszültségekkel és heves vitákkal egyetemben – kétségtelenül bebizonyították, hogy az integrációban részt vevő európai országok – méretüktől és gazdasági fejlettségi szintjüktől függetlenül – valóban komolyan gondolják politikai, gazdasági és pénzügyi szféráik tudatos és sajátos elvek szerint vezérelt integrálását.

Az európai integrációs folyamat gyökerei és mozgatórugói

Az európai egység eszméje, az egységes Európa megteremtését célzó tervek, javaslatok és elméletek az I. világháború előtt nem váltottak ki különösebb visszhangot. Európa egységét, az *európaiság eszméjének* hangsúlyozását általában erőltetett gondolatnak tartották, mivel úgy

vélték, hogy Európa a nemzetállamok ill. a vezető hatalmak közötti tradicionális feszültségek ellenére is a világ politikai és gazdasági életének meghatározó tényezője, s így mint abszolút dominanciával rendelkező régióknak természetesen adott az egysége. Nagyon sokan vélekedtek úgy, hogy az európai államok olyan közös történelmi, kulturális, ideológiai (vallási) gyökerekkel rendelkeznek, amelyek minden különösebb – tudatos – erőfeszítés nélkül is kellően garantálják az egységet. Ezt a nemzetgazdaságok fokozódó érdekellentétei ellenére sem lehet kétségbe vonni. Az egységes Európába vetett hitet másfelől a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok kötelei tartották fenn. A 19. sz. végéig csak igen szűk körben vélekedtek úgy, hogy a nemzetállamok között fokozódó politikai és gazdasági ellentétek miatt az európai egység megteremtése olyan utópia, amely soha nem valósulhat meg. Az első világháború kitérését követően a helyzet alapvetően módosult. Európának rá kellett döbbsennie arra, hogy az „európaiság” legfeljebb földrajzi értelemben áll fenn, de ez távolról sem tudja megakadályozni a nemzetállamok szembefordulását, nyílt ellenséges viszonyának háborús konfliktushoz vezető felerősödését. Másfelől azt is tudomásul kellett venni, hogy Európa már nincs egyedül, komoly versenytárs jelentkezett, aki nem nézi tétlenül, hogy Európa a világ gazdasági, pénzügyi folyamatait saját érdekei szerint alakítsa. Az évszázadokon át uralt hegemonia elvesztése drámai módon hívta fel az európai államok figyelmét arra, hogy további pozíciógyengülésük megakadályozása érdekében felül kellene emelkedni a vélt vagy valós nemzeti sérelmeken, s minden erőfeszítést vállalva Európa egységének helyreállításán kellene munkálkodni. Az európai egység megteremtését célzó lépéseket már távolról sem csak a mind veszélyesebb versenytárrá váló Amerikai Egyesült Államok színrelépése követelte meg. A kontinensen belül is olyan minőségi változás következett be, amely Európát élesen ketté osztotta: létrejött a nyugati hagyományoktól és nemzetállami modelltől alapvetően különböző Szovjetunió, s színre léptek az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása nyomán kialakuló önálló nemzetállamok is, kétségtelen bizonyítékot szolgáltatva a tradicionális európai egység felbomlására.

Amikor az „európaiság” fogalmát már egyre nehezebben lehetett értelmezni, s az egységes Európa nimbusza szinte teljesen szertefoszlott, egyre többen jutottak el ahhoz a felismeréshez, hogy mindent el kell követni az európai nemzetek széleskörű és tudatos összefogásáért. Felárgoltak a viták, hogy Európa pozíciójának helyreállítása – erősítése – érdekében regionális együttműködésre van-e szükség, avagy egy világméretű, azaz az USA-ra is kiterjedő kooperáció segítségével hozhatók meg a leghatékonyabb védintézkedések? Sokan hivatkoztak az USA példájára. Azzal érveltek, hogy erős központi hatalom nélkül, amelynek alapját a második amerikai alkotmány rakta le, az USA nem juthatott volna el arra a fejlettségi szintre, amely az I. világháború alatt ill. azt követően már a világ vezető hatalmává tette. Az amerikai gazdaság dinamikus fejlődését Európából irigységgel vegyes csodálattal figyelték, és a soknemzetiségű – heterogén lakosságú – USA-ban megvalósított politikai egységet mind többen tekintették követendő modellnek.

Az I. világháború a dezintegráció drámai bizonyítéka volt. Az országok bezárkóztak, nemzeti érdekeik védelmét az autark gazdaságpolitikától remélték. Európa széttöredezését a Versailles-i Szerződés tovább fokozta. A létrejött új kis „nemzetállamok” között azonnal megindult a vita az új határok igazságos vagy igazságtalan voltáról. A nacionalista érzelmek fellángolása nemcsak politikai-ideológiai-eszmei síkon aknázza alá Európa egységét, de súlyos gazdasági-kereskedelmi és ezekből következően pénzügyi- valutáris következményekkel járt.

Az egységes Európa gondolatának egyik legismertebb szószólója, R. Coudenhove-Calergi osztrák arisztokrata a húszas évek elején fejtette ki nézeteit. Neve szorosan összeforrt a páneurópai mozgalommal, melynek következetes támogatója és ösztönzője volt. Itt említhető meg

Hantos Elemér magyar közgazdász is, aki az 1924-ben létrehozott Európai Vámunió Nemzetközi Bizottságának tagjaként gazdasági-kereskedelempolitikai oldalról bizonyította az egységes Európa kialakításának racionalitását. A politikusok közül Aristide Briand francia államférfi tekinthető az európai eszme legelkötelezettebb hívének. A Locarno-i Megállapodás aláírását követően (1925) javasolta az európai államszövetség létrehozását. Érdemi tárgyalásra nem került sor, mivel a gazdasági válság, a tömegek fokozódó elégedetlensége, a tudatosan gerjesztett nacionalizmus, s végül a német politika locarnói irányának alapvető módosulása, a náci eszmék nyílt meghirdetése teljesen illuzórikussá tette Briand felvetését.

Az európai egységet támogatók között a legkülönbözőbb politikai pártok és ideológiák képviselői is megjelentek. Trockij a forradalmi proletáriátusban vélte azt az erőt, amely képes lehet az európai államok egységesítésére. H. Dietze viszont Németország expanzív nacionalista törekvéseit vezette le az európai egységesülési folyamatból. Giovanni Agnelli, a Fiat cég megalapítója, egy Európai Föderációban látta Európa talpra állításának egyetlen lehetséges módját. Az egységesülésnek sajátos formáját szorgalmazta: a nemzeti határok lebontása helyett, a több gazdaságot átfogó termelési kartellek létrehozásában látta a megoldást.

A II. világháború alatt az ellenállás vezető személyiségei több alkalommal tettek közzé olyan nyilatkozatot, melyben az európai nemzetek megbékélésére és összefogására mozgósítottak. Az 1944-es Genfi Deklaráció egész Európára kiterjedő – Kelet-Közép Európát is magába foglaló – föderatív államszövetség létrehozását sürgette. Számtalan javaslat született, melyek az európai államok egységes alapokon álló, koordinált újjáépítését – újjászervezését – körvonalazták. A szövetséges nyugat-európai országok vezető politikusai szinte kivétel nélkül kiálltak e tervek mellett.

Az európai integráció gondolata, mint új fogalom, a hivatalos politika síkján 1947-ben jelent meg.¹ Machlup szerint amerikai kormányhivatalnokok használták először az integráció kifejezést, amikor az Európai Újjáépítési Program szükségességét „egy erős és gazdaságilag integrált” Európa létrehozásával indokolták. A hivatalos politika nyelvzetében tehát az integráció fogalma Európával összefonódva jelent meg. 1948-ban, a Marshall segély adminisztrálására létrehozott bizottság elnöke már az „európai országok gazdasági integrációjának a felgyorsítását” sürgette.²

Az európai integrációs folyamat nyitányát az 1951-ben aláírt Párizsi Szerződés jelentette, amely létrehozta az Európai Szén- és Acélközösséget. A Robert Schuman és Jean Monnet által szorgalmazott terv nyíltan vallott célja az volt, hogy a stratégiailag fontos iparágakat, a nemzeti irányítás alól kivonva, egy szupranacionális jellegű intézmény felügyelete alá helyezték. Az ESZAK létrehozását és sikeres működését követően mind többen sürgették az együttműködés horizontjának a kiszélesítését. A Spaak Bizottság híres jelentése nyomán született meg a döntés az Európai Közös Piac létrehozásáról, amelynek alapvető célját „a közös alapokon nyugvó

1 Fritz Machlup „The History of Thought on Economic Integration” c. tanulmányában évszázadokra visszanyúlóan vizsgálta a nagy gondolkodók és államférfiak írásait. Szerint Heckscher „Merkantilizmus” c. művében (1931) jelent meg először az integráció fogalma, mint az államok közötti harmonikus gazdasági kapcsolatok, a nemzetgazdaságok összefonódása, fúziója vagy egységesítése. Az eredetileg svéd nyelven megjelent mű angol nyelvű fordításában a gazdasági kapcsolatok felbomlása, szétszakadása kifejezések helyett szerepelt a dezintegráció fogalma. Az Amerikai Közgazdasági Társaság 1942-es közgyűlésén szerepelt először pozitív értelemben a kifejezés: Hilgerdt The Network of World Trade c. előadásában a nemzeti gazdaságpolitikák koordinálását integrációs folyamatként tárgyalta.

[2 Az OEEC Bizottság előtt (Organisation of European Economic Cooperation) elhangzó beszédet kommentálva a The New York Times párizsi tudósítója mindenekelőtt az új fogalomra hívta fel a figyelmet. Az amerikai politikus 15 alkalommal használta beszédében az Európában addig még szinte ismeretlen „integráció” kifejezést.

gazdasági régió létrehozása, a termelés hatékonyságának és folyamatos bővítésének a biztosítása, a térség stabilitásának a fenntartása, valamint az életszínvonal emelése” képezte.

Az 1957-ben aláírt Római Szerződéstől hosszú út vezetett az EMU beindításáig. Számos fontos kormányközi megállapodást kötöttek a résztvevő államok, majd a nyolcvanas évek közepétől több ízben módosították az alapszerződést is (SEA, Single European Act, Egységes Európai Okmány 1986, Maastricht-i Szerződés, TEU, Treaty on the European Union, 1992, Amszterdami Szerződés 1997). Az integráció horizontja folyamatosan bővült. Egyre több ország, egyre szélesebb területen vállalta a mind szorosabb összefonódást eredményező koordinációt. A hat alapító országhoz (Franciaország, NSzK, Olaszország, Hollandia, Belgium, Luxemburg) a hetvenes évektől kezdve minden évtizedben három-három újabb ország csatlakozott, így az ezredfordulón már 15 nemzetállam alkotja az Európai Uniót. Folyamatosan bővült az együttműködési terület, hiszen mind több „politikára” terjed ki a központilag vezérelt koordináció. Az integrációs folyamat jellegében is minőségi változás következett be: a TEU hatálybalépése óta sokkal többről van szó, mint a nemzetgazdaságok „érintkezését” befolyásoló politikák koordinálása. Egyrészt a politikák teljes körű harmonizálását kell vállalniuk a tagállamoknak, másrészt bizonyos területeken fel kell adniuk a szuverén nemzeti politikákat, s minden feltétel nélkül vállalniuk kell a szupranacionális – vagy finomabban fogalmazva „uniós” – irányítást. Az uniós szinten kialakított monetáris- és devizapolitika elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt hihetetlenül izgalmas kérdéseket vet fel. Így makro síkon mindenekelőtt azt, hogy közös pénzhasználat és pénzpolitika mellett beszélhetünk-e még önálló nemzetgazdaságokról? Másként fogalmazva, meddig és hogyan tartható fenn az önálló „államiság” önálló makrogazdasági szabályozás nélkül? Vagy, képes-e és hogyan (meddig, milyen hatékonysággal) működni a gazdasági és monetáris unió a tagállamok politikai uniója nélkül? Megengedhető-e és milyen mértékben az unió gazdasági és monetáris jellegében fennálló aszimmetria? Milyen feladatmegosztás lehetséges – szükséges – a nemzeti kormányok és az uniós intézmények között? Mennyiben tekinthető valamely közösségi intézmény az unió kormányának? A kérdések természetesen nem szűkíthetők le a politikai szférára. A piacok szintjén is számtalan kérdés vár válaszra: mennyiben egységes az EU „egységes” belső piaca? Milyen mérvű árány- illetve árszint-különbségekkel lehet (kell) hosszabb távon számolni? Hogyan alakul ki az egységes piac egységes árszintje? Végbemeget-e a nemzetgazdaságok között szükséges realkonvergencia az oly nehezen elért nominális konvergencia feladása nélkül? Milyen társadalmi következményekkel jár a piaci verseny hatványozott éleződése? Megszülethetnek azok a nemzeti kompromisszumok, amelyek a szociális piacgazdaság európai hagyományainak megőrzéséhez szükségesek? Hol van a költségvetési politikai koordináció optimális szintje, amely a nemzeti kormányok és uniós (közösségi) intézmények számára egyaránt biztosítja a feladatok hatékony ellátását, ill. valóban megteremti a belső piacon az azonos versenyfeltételeket?

Az európai integrációs folyamat menete mindenkit érint. Ennek talán legszemléletesebb példája a közös valuta, az euro bevezetése. Az új pénz használatára való áttérés a társadalmak legszélesebb rétegeit érintette. Mindenkinél „lépnie” kellett, hiszen 12 nemzeti valuta esetében elkerülhetetlenné vált az euro-konverzió. Meghatározott időpontot követően (legkésőbb 2002. február végén) évszázados múlttal büszkélkedő pénzeszközök kerülnek ki a forgalomból. Az euro kizárólagos pénzként való használatára az üzletemberek, az áru- és pénzügyi piacok aktív szereplői természetesen már évek óta készültek. Számukra az átállás technikai egyszerűsítés csupán. Az ő esetükben az euro bevezetésére való felkészülés jóval korábban megkezdődött és üzleti stratégiájuknak komplex újragondolása elemi követelményként je-

lentkezett. Kis- és nagyvállalatok, nemzeti és transznacionális formában működő termelő és szolgáltató cégek, bankok és egyéb pénzüzetek éveken át készülődtek a nagy változásra.

Hasonló – vagy még keményebb – kihívással szembesültek a tagállamok nemzeti intézményei is (kormányok, jegybankok stb.) az integrációs folyamat előrehaladásakor. A közös piactól az egységes belső piacon át a gazdasági és monetáris unió felé vezető úton nem volt egyszerű a tagállamok haladása. A nemzeti kormányok számára gyakran szinte feloldhatatlan ellentmondást jelentett a hazai elvárások és közösségi feladatok teljesítése. Miközben Brüsszel felé egyre több területen kellett vállalni a *közös politikák, közös célok közös eszköztárral* történő megvalósítását, nemzeti oldalról egyre jobban felerősödött a demokrácia hiányára (demokratikus deficit) vonatkozó kritika.

A fentiekből világosan látható, hogy az európai integráció rendkívül sokféle, elméleti, elvi és gyakorlati szempontból egyaránt alapvetően fontos probléma újragondolását igényeli. A felfokozott nemzetközi figyelem magyarázatánál feltétlenül utalnunk kell arra is, hogy a 15 európai állam integrálódása – napjaink mind erőteljesebben globalizált világ gazdaságában – mindenkit érint. Az integrációs folyamat logikájának megértése, s így a folytonos és helyesen prognosztizált változásokhoz való igazodás már régen nem tekinthető az EU tagállamok belső ügyének. Az európai integrációs folyamat követése – a történések megértése s a várható fejleményekre való felkészülése – a kívülálló országok számára alapkövetelménnyé vált. A *kívülálló országok*nak az Unió felé törekvő, az EU-ba minél előbb belépni kívánó csoportja természetesen hatványozott figyelmet tanúsít az integrációs folyamat iránt. Esetükben az EU-hoz való csatlakozás jelenti a gazdaságpolitika legfőbb célját. E tagjelölt országok számára a megfelelő feltételek mellett megvalósuló EU tagság minden egyéb céllal szemben abszolút prioritást élvez.

Nem véletlen tehát, hogy Európában és a tengerentúli országokban egyaránt lendületesen bővült az integrációt magyarázó, az integrációs folyamat mozgatórugóit, irányát, mechanizmusait és eszköztárát elemző oktatási tevékenység köre. Az is érthető, hogy igen eltérő motivációkból eredően – pusztán kíváncsiság, a fontos események követése, karriertörekvések stb. – a társadalmi érdeklődés mértéke is ugrásszerűen növekedett.

Európa tanulmányok – „felsőfokon”

Napjainkban csak elvétve találhatunk olyan felsőfokú intézményt – egyetemet vagy főiskolát –, ahol ne nyílna módja a hallgatóknak arra, hogy közvetlen formában jussanak integrációs ismeretekhez. Külföldön és a hazai intézményeknél egyaránt dinamikusan bővült az integrációs, mindenekelőtt az európai integrációval kapcsolatos kurzusok száma. A rendszerváltás előtt még csak szórványosan szerepeltek az oktatási programokban ilyen típusú tantárgyak. (Megtúrt témaként egy-két egyetemi oktató vállalta, hogy megismerteti a hallgatókat e kérdéskör bizonyos összefüggéseivel. A kilencvenes évektől azonban minőségi változás következett be. A külpolitikai-külgazdasági stratégiák irányváltásával párhuzamosan, az Európa Megállapodások aláírását követően mind több oktató és hallgató figyelmé fordult az EU felé.

A felsőoktatási intézményekhez méltó, tehát valóban színvonalas – elméletileg megalapozott, komplex vizsgálódásra épülő – integrációs programok színrelépésében és lendületes fejlődésében igen fontos szerepet játszott az Európai Unió. A X. Főigazgatóság által beindított Jean Monnet programnak az volt a deklarált célja, hogy olyan erkölcsi és anyagi ösztönzést nyújtson az egyetemi oktatóknak, amely tartós alapot biztosít a tudományos igényű Európa Tanulmányok vállalásához. A Jean Monnet programot igen hamar kiterjesztették a két élenjáró társult közép-európai országra, Lengyelországra ill. Magyarországra. Így 1993-tól az érin-

tett országok egyetemi oktatóit rendszeresen meghívták a Jean Monnet programban való részvételre. Különböző típusú pályázatokat lehetett benyújtani: állandó jellegű integrációs tantárgymodulok és kurzusok kidolgozására és oktatására, ill. Európa Tanulmányok oktatására specializálódó tanszékek felállítására. A hazai intézmények közül az ELTE Jogi Kara, valamint a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem jutott először az EU Bizottság által felkínált lehetőséghez. Az EU támogatás erkölcsi és anyagi szempontból egyaránt nagy jelentőséggel bírt, hiszen nemcsak a Jean Monnet professzori címmel rendelkezők (Jean Monnet Chairholder), de az integrációs modul vagy kurzus oktatásával megbízottak is folyamatosan érezhették a Bizottság segítségét. A program keretében külön összeget folyósítottak a szakirodalmi bázis kiépítésére, könyvek és folyóiratok beszerzésére, továbbá nemzetközi konferenciák és szemináriumok szervezésével rendszeres szakmai – konzultációs – fórumot teremtettek az integrációval foglalkozó oktatók számára.

A Phare program keretében a magyar kormány hozzájárulásával 1998-ban Európa Tanulmányi Központokat létesítettek a magyar felsőoktatási intézményeknél. A pályázó intézményeknek öt témakörben kellett megfogalmazniuk stratégiájukat: nappali és másoddiplomás képzés, oktatói és PhD kutatások, célszemináriumok, hálózatépítés. Így került sor 12 ETK felállítására. Az integrációs témákkal hagyományosan foglalkozó fővárosi intézmények mellett (ELTE, BKE) számos egyéb egyetem és főiskola is olyan pénzügyi támogatáshoz jutott, amely lehetővé tette az EU-val kapcsolatos oktatási-kutatási tevékenység lendületes fejlesztését. A Phare-ETK program (1998–2001) meghatározó szerepet játszott Magyarországon az Európa Tanulmányok körének érdemi kibővítésében. Hatása a program időszakon jelentősen túlnyúlik, hiszen a támogatott kurzusok ill. kutatási tevékenységek napjainkban is folytatódnak.

A felsőfokú oktatási intézményeknél folyó Európa képzéssel szembeni legfőbb kritérium, hogy a program színvonalasan, az integrációs folyamatot alakító tényezők komplex elemzésével, a politikai folyamatok mögötti elméleti háttér kellő feltárásával tárgyalja az európai integrációt. Kicsit pragmatikusabban: az európai integráció iránti érdeklődést úgy elégítse ki, hogy a résztvevők a felszíni jelenségek áttekintésétől a mélyebb összefüggések megértéséig jussanak el. Egy program *színvonalának* a megítélése soha nem mentes a szubjektív elemektől. Nyilvánvaló, hogy a „fogyasztók” oldalán a várakozások, ill. azok kielégítéséről alkotott vélemény határozza meg a minősítést. Bár ez nagyon fontos szempont (különösen az önfinanszírozó formában futó programoknál!), e követelményt óvatosan kell kezelni. A fogyasztói „nyomás” kivédésének viszonylag hatékony eszköze, ha az intézmény világosan behatárolja a potenciális hallgatói kört. Világosan jelzi, hogy az adott program milyen témákra fókuszál, milyen irányban kíván haladni, kiknek az igényeit – szükségleteit – tekinti meghatározónak.

Az Európa programok objektívabb – szakértői – minősítése több tényező vizsgálatát igényeli. Kritikus jelentőséggel bír a tartalom: mit, milyen mélységben és összefüggésben kívánunk oktatni. Általános érvényű elvárások aligha fogalmazhatók meg. Abszolút értelemben tökéletes program nem létezik. A tartalmi követelmények attól függően fogalmazhatók meg, hogy milyen típusú szakemberek képzésére – továbbképzésére – irányul a program. Az integrációs folyamat komplex jellegéből következően az Európa programokkal szemben az a jogos elvárás fogalmazható meg, hogy interdiszciplináris jelleggel bírjanak. Ahogy az integrációs folyamat is különböző sférákban zajlik, úgy az oktatásnak is több tudományterületre kell kiterjednie. Bármilyen irányzatú legyen is a program, biztosítani kell a folyamat komplex elemzését, azaz a politika, a jog, a történelem, a közgazdasági-pénzügyi, szociológia stb. diszciplínák együttes kezelését. Nyilvánvaló, hogy jogászok részére szervezett Európa programokban a közgazdasági-pénzügyi elméleti ill. gyakorlati politikai vizsgálódások jóval korlátozott-

tabb szereppel bírnak, mint a jog és politika, de bizonyos mértékű bevonásuk elkerülhetetlen. Hasonlóan, az elsősorban közgazdászok által látogatott kurzusokon sem lehet kikerülni a jogi diszciplínát, mivel az EU jogfilozófiai alapelveinek, jogalkotási gyakorlatának, azaz jogrendszérének ismerete nélkül az integrációs folyamat előrehaladása vagy lefékeződése nem igazán érthető. Politológusok esetében sem lehet kérdéses, hogy ismerni és érteni kell az integrációt mozgató egyéb szférák viselkedését is. Az Európa programok interdiszciplináris jellege tehát alapkövetelményként fogalmazható meg, de az egyes tudományterületek részvételi – bevonási – aránya képzési irányonként változó.

Gyakran találkozhatunk olyan erősen vitatható nézettel, miszerint az Európa Tanulmányoknak alapvetően – meghatározó módon! – a jogi témákra kell épülniük. E vélemény szerint az európai integráció gerincét a jogalkotás elvei és mechanizmusa alkotja, minden egyéb kérdés – döntés, politikai gyakorlat, piaci mechanizmus stb. – csak ennek következménye, tehát e tanulmányok szívét az európai jog képezi. Az integráció jogi aspektusának jelentőségét messzemenően elismerve feltétlenül hangsúlyozni kell a téma interdiszciplináris tanulmányozásának a követelményét! Ilyen szempontból ismét utalnunk kell a Bizottság Jean Monnet programjának pozitív szerepére. Az Európa Tanulmányi programok komplexitásához a program igen hatékonyan járult hozzá, hiszen a támogatott diszciplínák között joggal egyenrangú területként említette kezdettől fogva a közgazdasági, történelmi, kulturális, politikai stb. szférákat.

Az Európa Tanulmányok megfelelő színvonalának biztosítása eredendően megköveteli, hogy az oktatási intézmény világosan megfogalmazza célját – divatosabb kifejezéssel élve a *misszióját*. A program beindítása előtt feltétlenül el kell dönteni, hogy kiknek, milyen jellegű integrációs képzést kívánnak felkínálni. Ilyen szempontból talán az a legfontosabb kritérium, hogy nappali hallgatók képzéséről van-e szó, vagy alapidiplomával rendelkező szakemberek továbbképzését tervezik-e, tehát posztgraduális program kialakítása áll a középpontban. A nappali (alap) képzésben részt vevők számára kialakított Európa Tanulmányoknál a misszió alapvetően adott: a kérdéses tudományterületre – jog, történelem, közgazdaságtan stb. – szakosodott hallgatók számára kell olyan tantárgycsomagot felajánlani, amellyel a képzési profiljukhoz kapcsolódó integrációs ismereteket megszerezhetik. Itt sem mellőzhető az interdiszciplinaritás követelménye, de az Európa képzés tengelyében nyilván az adott szakmához legközvetlenebbül illeszkedő témakörök kerülnek, kisebb teret biztosítva az egyéb – közvetett – témák tanulmányozására. Ez teljesen természetes, hiszen csakis az alapidiploma profiljának bizonyos fokú bővítéséről lehet szó. (Így például a BKÁE missziója reálisan úgy fogalmazható meg, hogy olyan közgazdászokat bocsásson ki, akik értik az európai integráció gazdasági-pénzügyi hátterét, reálisan látják a magyar gazdaság EU csatlakozásának feltételeit, feladatait.)

Merőben különbözik a helyzet másoddiplomás Európa Tanulmányok beindításakor. Itt a program célját feltétlenül tisztázni kell, azaz mindenekelőtt a potenciális hallgatói körrel kell dönteni. Alapvetően kétfajta döntés hozható: a programot kizárólag a meghatározott szak-képzettséggel – tehát azonos diplomával – rendelkezők részére kívánják kialakítani, avagy bármilyen diplomával részt lehet venni a képzésben. Nyilvánvaló, hogy e döntés függvényében merőben módosulnak a tartalmi követelmények. Ha például jogászok európai integrációs *továbbképzése* a cél, akkor a szakmai alapok ismertek, jogosan feltételezhető mindenkinél az egységes szakmai háttér, erre építhetők fel a specifikus, alapvetően az európai joggal foglalkozó kurzusok.

Vegyes típusú képzések esetén, ahol a csoportban a legkülönbözőbb felsőfokú ismeretekkel bíró hallgatók vannak jelen (állatorvostól tanárig, jogásztól iparművészig, vagy közgazdásztól

történeuszig), az integrációs ismeretek szélesebb területet ölelnek fel. Az intézményi misszió ekkor reálisan csak az lehet, hogy figyelembe véve (de bizonyos szempontból: kiaknázva) a hallgatók eltérő irányú szakmai felkészültségét, a résztvevőknek az európai integrációs folyamatról komplex, a hatótényezők lehető legszélesebb körű áttekintésére épülő ismeretanyagot biztosítson. Jogászok számára érthetőbbé váljon a jogszabályok mögötti gazdasági-társadalmi ok-okozati összefüggés, a közgazdászok megismerkedjenek a probléma jogi rendezésével, a történész-politológus érezze a folyamat reálszférában jelentkező hatásait stb. A túl széles körből merítésnek közismertek a veszélyei. A tényezők és mechanizmusok teljes körű elemzésére törekvő program jogosan veti fel a felszínesség aggályát. E veszély mérséklését – kivédését, ill. tompítását – hasznosan segíthetik az alternatív formában felkínált ismeretek. A másoddiplomás képzés általános jellemzője a hallgatók specializációs igényének rugalmas kielégítése, azaz a széleskörű alternáció biztosítása. Az Európa Tanulmányok esetében is elengedhetetlen, hogy az *általános integrációs ismereteken túl* a hallgatók olyan speciális ismeretekhez is hozzájuthassanak, amelyek szakmai profiljukhoz – alapismereteikhez – szorosan kötődnek. Újságírók részére nyilván célszerű lehet olyan alternatív tárgyakat meghirdetni, mint az EU és a média, telekommunikációs társadalom stb. Az orvosok viszont jól hasznosíthatják az EU szociális ügyeivel, politikájával, társadalombiztosítási rendszerével stb. kapcsolatos speciális kurzusokat.

Az Európa Tanulmányok általános követelményeként, alap- és másoddiplomás képzésekre egyaránt vonatkozóan említhető továbbá a tematika folyamatos korszerűsítésének igénye. Aligha kíván különösebb magyarázatot, hogy az Európa programok struktúrája – tematikai szerkezete – az elmúlt évtized folyamán nem kis mértékben módosult. Amíg a 90-es évek elején a Maastricht-i Szerződés aláírását követően a monetáris unió lehetőségét és optimális működését vizsgáló elméletek álltak a középpontban, majd az uniós felkészülés elvi és gyakorlati kérdései, a tagállamoktól elvárt nominális konvergencia (árszint-dinamika, kamatszintek közelítése, költségvetés-politikai restrikció) realizálása került a figyelem homlokterébe, az évtized utolsó harmadában a legnagyobb kihívást a mélyítés és bővítés egyidejű felvállalásának lehetősége, módozata, időzítése és hasonló kérdések jelentették.

Világos, hogy az Európa Tanulmányok nem szakadhatnak el az integrációs folyamat aktuális problémáitól. A programnak kellő rugalmassággal kell igazodnia az integrációs folyamat konkrét menetéhez, hogy az alapelméletek, mechanizmusok és politikák bemutatása mellett mindig gondoskodjon az éppen legfontosabb – aktuális – problémák középpontba állításáról. Másfelől viszont a program irányítóinak kellő önmérsékletet kell tanúsítaniuk, hogy csak olyan mértékben adjanak helyet a látványos, de alapvetően felszíni jelenségeknek, ami semmiképpen sem eredményezi a „mélyebb” összefüggések és alapvető trendek indokolatlan háttérbe szorulását. Az EU kibővítésével kapcsolatos – politikai, gazdasági, pénzügyi, társadalmi szempontból egyaránt számos izgalmas vitát kavaráó – kérdések jogosan szerepelnek az Európa programoknak szinte valamennyi kurzusában, s az is érthető, hogy a tagjelölt országokban, így a hazai egyetemeken is mind nagyobb figyelmet kell szentelni a tagfelvételi esélyek, feltételek és feltételezések latolgatására. Ez azonban semmiképpen sem eredményezheti a programok „befelé” fordulását, az integrációs folyamat torz – kizárólag a nemzeti érdekekre szűkített – vizsgálatát.

Az EU-val kapcsolatban oly sokat emlegetett mélyítés-bővítés problematikája napjainkban mindenütt szerepel az Európa Tanulmányokban. Az EU tagállamokban működő intézmények programjai ugyanolyan mértékben foglalkoznak e kérdéskörrel, mint a felvételre váró országokban. Hangsúlyoznunk kell azonban egy lényeges különbséget. A tagállamok egyetemein/főiskoláin folyó Európa képzés is igen alaposan körbejárja az EU kibővítésének lehető-

ségét, szükségességét és következményeit. Lényegesen kisebb teret ad azonban a tagjelölt országok specifikus felkészültségével összefüggő kérdések tanulmányozására. Az EU tagállamokban, ill. a tagjelölt országokban folyó Európa képzés – a bővítéssel kapcsolatos problémakörtől függetlenül is – lényegesen különbözik. Az EU-hoz csatlakozni kívánó országokban az unió közös és közösségi politikáinak/mechanizmusainak vizsgálatok a programok mindig kitérnek a „hazai” sajátosságokra, a nemzeti politikák és piaci adottságok részletes elemzésére. Ez nem csekély tartalmi különbséget – gyakorlatilag tematikai többletet – jelent.

A posztgraduális Európa Tanulmányok szervezésének egyik kulcskérdése az optimális hallgatói létszám meghatározása. Az intézmények ilyen szempontból ellentétes érdekek között órlódnak. Tekintettel arra, hogy a másoddiplomás képzések Magyarországon önfinszírozó formában zajlanak, tehát az állami költségvetésből ilyen célra nem igényelhető semmiféle támogatás, a létszám növelése pénzügyi szempontból alapkövetelmény. Minél több hallgatót vesznek fel a programba, annál jelentősebb forrásokra lehet támaszkodni. Ugyanakkor ismert, hogy a nagyobb létszám erősen behatárolja az oktatási formát. Szeminárium jellegű, kiscsoportos, kötetlen megbeszélésekre, a hallgatókat aktivizálni, a vitákba érdemben bevonni képes összejövetelekre aligha kerülhet sor. Tulajdonképpen így határozható meg az optimális hallgatói létszám: addig növelhető a résztvevők száma, amíg a program interaktív jellege nem sérül. Ez körülbelül 30–40 főt jelent. Felvethető természetesen az is, hogy a nagyobb hallgatószám több szemináriumi csoportra bontható. Ennek a megoldásnak azonban az oktatói háttér, az oktatói kapacitás szab gátat. Valószínűleg általánosítható az a probléma, hogy az Európa Tanulmányok szervezőinek a megfelelően felkészült, ismert – elismert – előadói szakembergárda biztosítása óriási gondot jelent. Európai ügyekkel kapcsolatban „szeminarizálni” legalább olyan nehéz – de valószínűleg nehezebb! – mint előadást tartani. A program megítélését hihetetlenül leronthatja, ha a hallgatói kérdésekre nincs vagy erősen vitatható a válasz...

A posztgraduális programokkal kapcsolatban gyakran okoz gondot a helyes követelményszint meghatározása ill. az elvileg előírt követelmények következetes betartása. A hallgatók diplomás szakemberek, a saját területükön gyakran már komoly presztízzsel és pozícióval bírnak, lehet-e náluk is következetesen ragaszkodni a követelmények formális és mérhető teljesítéséhez? Rövidtávon talán úgy tűnhet, hogy célszerűbb a rugalmas nagyvonalúság. Nem szabad túlzottan ragaszkodni a formális követelményekhez, hiszen ez gyakran a hallgató kimaradásához vezet. Ennek pénzügyi konzekvenciái is vannak, tehát valamilyen kompromisszumra kell törekedni... Hosszabb távú gondolkodás esetén e következtetés veszélye azonnal kiugrik. Napjainkban az Európa Tanulmányok piacán folyó hihetetlenül éles versenyben csak az az intézmény tudja megőrizni pozícióját, amely – vállalva az induló létszám némi apadását – nem enged a követelmények általános számonkéréséből.

A hallgatók felkészültségének a nyomon követése azért is igen fontos, mivel ez az alapja a programról kialakuló általános véleménynek, itthon és nemzetközi berkekben egyaránt. Nagyon sokat árthat az intézménynek de az országnak is, ha a résztvevők integrációs ismereteit külföldi vendégprofesszorok elégtelennek tartják.

Az Európa Tanulmányoknak értelemszerűen fontos jellemzője a nemzetközi jelleg. Ez a tematikák nemzetközi összehangolásán, esetleg megvitatásán túl leggyakrabban úgy jelenik meg, hogy az oktatásban a hazai előadók mellett külföldi professzorok is részt vesznek. A külföldi vendégtanárok bevonása természetesen nem egyszerű feladat. Igen komoly pénzügyi, szervezési és tegyük hozzá személyes-szakmai kapcsolati előfeltételei vannak. Mégis törekedni kell arra, hogy legalább eseti jelleggel, egyes tantárgyakon belüli modulok vállalásával külföldi szakértők is bekapcsolódjanak az oktatásba. E nélkül a program valóban nemzetközi szemlé-

letmódja nehezen biztosítható. Részben ide kapcsolható az intézményközi együttműködés szükségessége is. A programok interdiszciplináris jellege feltétlenül megköveteli, hogy az oktatói háttér ne csak az adott – a programot szervező – intézményre épüljön, hanem a profilsajátosságokhoz igazodóan minél több intézmény együttműködésével valósuljon meg. Sem az esetleges szakmai hiúság, sem finánciális érdekek nem szabhatnak gátat annak, hogy az Európa Tanulmányokat a legmegfelelőbb szakemberek oktassák, szervezeti-intézményi hovatartozásuktól függetlenül.

Hogy valóban felsőfokra helyezhessük az Európa Tanulmányokat, igen sokféle követelménynek kell eleget tenniük e programoknak. Némi egyszerűsítéssel természetesen azt is mondhatnánk, hogy e képzési programok színvonalát a kibocsátott hallgatók szakmai tudása, integrációs felkészültsége határozza meg. Köztudott, hogy az oktatási tevékenység teljesítményének mérése igen nehéz, hiszen az „oktatási” szolgáltatás eredményességét a befogadó közeg minősége, képessége, együttműködési hajlandósága nagyban befolyásolja. Némi optimizmussal mégis azt remélhetjük, hogy a kellő oktatói-kutatói háttérre támaszkodó és felelősségteljesen megszervezett Európa Tanulmányok keretében hazánkban is mind több olyan szakember szerzi meg a szükséges integrációs ismereteket, akik tevételesen hozzájárulnak a magyar gazdaság mielőbbi és sikeres EU-csatlakozásához.

Lőrincné Istvánffy Hajna

